# Het Oude Griekenland: Filosofen, Goden en Helden voor Beginners

Een heldere reis langs de denkers, goden en helden van de Griekse oudheid

# Inhoudsopgave

1. Een eerste kennismaking met het Oude Griekenland: land, volk en landschap
2. Van stadstaten tot rijk: een beknopte geschiedenis van de Griekse wereld
3. Het dagelijks leven in een Griekse stad: huis, markt en gemeenschap
4. De wereld van de Griekse goden: mythen als verklaring van het bestaan
5. De goden van de Olympus: families, rivaliteiten en eigenschappen
6. Tempels, orakels en feesten: godsdienst in de praktijk
7. Epische verhalen en hun bronnen: Homerus en de Griekse dichtkunst
8. Helden en hun reizen: Heracles, Achilles en Odysseus
9. De geboorte van het filosofisch denken: van de eerste natuurfilosofen tot de sofisten
10. Socrates en de kunst van het vragen stellen
11. Plato: ideeën, de ideale staat en het verhaal van de grot
12. Aristoteles: logica, wetenschap en de zoektocht naar het goede leven
13. Wetenschap, kunst en bestuur: de vruchten van het Griekse denken
14. De erfenis van het Oude Griekenland: wat wij nog steeds van de Grieken meedragen

# Hoofdstuk 1- Een eerste kennismaking met het Oude Griekenland: land, volk en landschap

De Grieken noemden hun eigen wereld niet Griekenland, maar Hellas. Die naam dekte een gebied dat aanzienlijk groter was dan het huidige Griekenland en dat zich uitstrekte van het Griekse schiereiland in het westen tot aan de kusten van Klein-Azië in het oosten, van de Zwarte Zee in het noorden tot aan de Libische kust in het zuiden. Wie dit gebied wil begrijpen, begint het best bij de aardrijkskundige werkelijkheid, want het land zelf heeft de Griekse beschaving vroeg al diepgaand gevormd.

## Een gebergte met een zee eromheen

Ongeveer tachtig procent van het Griekse schiereiland bestaat uit gebergte. De Pindos, het ruggengraat van het vasteland, loopt van noordwest naar zuidoost en snijdt het land op in afzonderlijke bekkens en dalen. De bergketens reiken plaatselijk hoog op: de Olympos in Thessalië bereikt 2.917 meter en was daarmee de hoogste berg van de Griekse wereld. Vlakke grond is schaars. Kleine, vruchtbare vlakten liggen ingeklemd tussen bergketens, zoals de Attische vlakte rond Athene, de vlakte van Boeotië en de Eurotasvallei in Lakonië, waar Sparta lag.
Die versnippering van het land had directe gevolgen. Een gemeenschap die in een dal was gevestigd, had slechts beperkt contact met de buren over de bergen. Daardoor

konden nederzettingen zich min of meer onafhankelijk ontwikkelen, met eigen bestuur, eigen wetten en eigen religieuze gebruiken. Het is dit kenmerk van het Griekse landschap dat later de ontwikkeling van de zelfstandige stadstaten in de hand werkte, waarover het volgende hoofdstuk uitgebreider handelt.
Maar al even bepalend als de bergen was de zee. Griekenland heeft een kustlijn van meer dan dertienduizend kilometer, langer dan die van enig ander Europees land in verhouding tot zijn oppervlakte. De Egeïsche Zee in het oosten, de Ionische Zee in het westen en de Middellandse Zee in het zuiden omringen het vasteland aan drie kanten. Daartussenin liggen duizenden eilanden en eilandjes, waarvan er in de oudheid zo'n tweehonderd permanent bewoond waren. Bekende groepen zijn de Cycladen in het midden van de Egeïsche Zee en de Sporaden langs de noordoostkust van het vasteland. Kreta, het grootste eiland, neemt met meer dan 8.000 vierkante kilometer een bijzondere positie in: het was de bakermat van de Minoïsche beschaving, die al lang vóór het klassieke Griekenland bloeide.
De zee verbond wat de bergen scheidden. Griekse handelaren, vissers en kolonisten bevoeren de Egeïsche Zee al in de vroegste historische perioden en legden contacten met Egypte, het Nabije Oosten en de gebieden rond de Zwarte Zee. Grote rivieren kent het Griekse schiereiland nauwelijks: het terrein is te bergachtig en de regens te onregelmatig voor brede, bevaarbare stromen. Kleine, seizoensgebonden beken droogden in de zomer grotendeels op. Voor vervoer en handel was men dan ook aangewezen op de zee.

# Hoofdstuk 2- Van stadstaten tot rijk: een beknopte geschiedenis van de Griekse wereld

Boven de ingang van de burcht van Mycene staan twee leeuwinnen, uitgehouwen in een kalkstenen plaat van ruim drie meter breed. De Leeuwenpoort dateert uit de dertiende eeuw voor Christus. Toen de latere Grieken langs deze ruïne trokken, geloofden ze dat reuzen zulke muren moesten hebben gebouwd. Ze wisten niet meer wie hier werkelijk had gewoond. Dat de Grieken hun eigen vroegste verleden grotendeels vergeten waren, zegt veel over de lange en ongelijkmatige geschiedenis die dit hoofdstuk volgt, van de paleizen van de bronstijd tot de komst van de Romeinen.

## De bronstijd: Minoërs en Myceners

De oudste hoge cultuur in het Egeïsche gebied ontstond op Kreta. Rond 2000 voor Christus bouwden de bewoners daar grote paleiscomplexen, waarvan Knossos het bekendste is. De Britse archeoloog Arthur Evans begon daar in 1900 met opgravingen en gaf de cultuur de naam Minoïsch, naar de mythische koning Minos. De Minoërs dreven handel met Egypte en het Nabije Oosten en lieten fresco's na met stierspringers, dolfijnen en processies. Ze gebruikten een schrift dat Lineair A heet. Dat is tot op heden niet ontcijferd, zodat we hun taal en hun eigen kijk op hun wereld niet kennen.
Op het vasteland groeide ondertussen een andere cultuur, die we naar Mycene de Myceense noemen. Rond 1600 voor Christus lieten machtige heersers zich begraven met gouden maskers, zwaarden en bekers.

# Hoofdstuk 8- Helden en hun reizen: Heracles, Achilles en Odysseus

Op de metopen van de Zeustempel in Olympia, gemaakt rond het midden van de vijfde eeuw v.Chr., staan de werken van Heracles in steen uitgehouwen. Wie in de oudheid het heiligdom binnenging waar de Olympische Spelen werden gehouden, kwam onder twaalf reliëfs door: de Nemeïsche leeuw, de Lernaeïsche hydra, de stallen van Augias en negen andere opdrachten. Dat de beroemdste atletenwedstrijd van de Griekse wereld werd omlijst door de daden van één man zegt veel over de plaats van de held in het Griekse denken. Heracles, Achilles en Odysseus zijn de bekendste van die helden. Ze lijken weinig op elkaar, en juist daardoor laten ze samen zien wat de Grieken van een buitengewoon mens verwachtten.

## Wat de Grieken een held noemden

Het Griekse woord heros betekende iets anders dan ons woord held. Een heros was in de eerste plaats een overledene van een vroeger tijdperk, een man of vrouw met bovenmenselijke kracht, een goddelijke ouder of een uitzonderlijk lot, die na de dood nog steeds invloed had op het land waar zijn graf lag. Hesiodos noemt in Werken en Dagen een apart geslacht van halfgoden dat voor Troje en Thebe vocht, en het ordent daarmee de heroën tussen het metalen geslacht van de mensen en de goden. Volgens zijn verhaal ging een deel van hen na de dood naar de Eilanden der Zaligen.

Deze helden werden aanbeden, maar anders dan de Olympische goden. Bij het graf of heiligdom van een heros werd het bloed van het offerdier vaak in de grond gegoten en niet op een hoog altaar verbrand, zodat het de dode kon bereiken. In hoofdstuk 6 kwam de cultus van Theseus al aan bod; zulke verering was in vrijwel elke polis te vinden. Een stad die de beenderen van een bekende held bezat of beweerde te bezitten, kreeg daarmee een beschermer, een bewijs van haar ouderdom en soms een politiek argument tegenover buren. Mythe, ritueel en stedelijke trots liepen daardoor in elkaar over.
De drie helden van dit hoofdstuk staan voor drie verschillende kwaliteiten. Heracles is de man van de uitzonderlijke kracht en het uithoudingsvermogen, Achilles de krijger die alles inzet voor eer, en Odysseus de man van de list en het geduld. Alle drie verwerven ze roem, in het Grieks kleos, het woord dat letterlijk 'het gehoorde' betekent. Een held leefde voort in de verhalen die over hem werden verteld, en dat verbond het heldendom met de dichtkunst uit het vorige hoofdstuk.

## Heracles: de man van de werken

Heracles werd in Thebe geboren als zoon van Zeus en de sterfelijke Alkmene. Zijn naam betekent volgens de overlevering 'roem van Hera', wat bijzonder schrijnend is, omdat Hera hem zijn hele leven achtervolgde. Al als baby zou hij twee slangen hebben gewurgd die zij in zijn wieg had gestuurd. Later liet zij hem in een aanval van waanzin zijn eigen kinderen doden. Euripides werkte dat in de vijfde eeuw uit in zijn tragedie Herakles, al verschillen de overleveringen over het precieze verloop en over de plaats van het drama in zijn levensverhaal. Als

# Hoofdstuk 13- Wetenschap, kunst en bestuur: de vruchten van het Griekse denken

Rond het jaar 240 v.Chr. hoorde Eratosthenes, hoofd van de grote bibliotheek van Alexandrië, een bericht uit Syene, het huidige Aswan. Daar viel op de middag van de zomerzonnewende het zonlicht recht in een diepe put, en een verticale paal wierp geen schaduw. In Alexandrië, ruwweg ten noorden van Syene gelegen, wierp een paal op hetzelfde moment wel een schaduw. Eratosthenes mat de hoek en kwam uit op ongeveer een vijftigste deel van een cirkel, zeven en een halve graad. Als de afstand tussen de twee steden zo'n vijfduizend stadia bedroeg, moest de omtrek van de aarde dan ongeveer 250.000 stadia zijn. Omdat de precieze lengte van zijn stadion in de wetenschap omstreden blijft, weten we niet hoe dicht hij bij de werkelijke waarde van ruim veertigduizend kilometer kwam. Wel staat vast dat hij de aarde als bol beschouwde en dat hij haar maat wilde bepalen met een paal, een hoek en een rekensom.
Zo'n redenering was mogelijk door wat de eerdere denkers hadden voorbereid. Waar natuurfilosofen, Plato en Aristoteles de vragen hadden gesteld en de methoden hadden besproken, zetten hun opvolgers die in de loop van enkele eeuwen om in bewijzen, metingen, gebouwen, toneelstukken en staatsinrichting. Dit hoofdstuk volgt die toepassingen op drie terreinen.

## Bewijzen en meten: wiskunde en sterrenkunde

De Griekse wiskunde onderscheidt zich van die van oudere culturen door de eis van een bewijs.